

FÓRUM

A szlovák identitás őrzése és kreatív fejlesztése a „Kerepesi sziget” három településén (Budapest, XVII. kerületi Bartók Béla Alapfokú Művészeti Iskola, 2016. április 9.)

A Magyar Néprajzi Társaság több szakosztálya a Néprajzi Múzeummal együtt már második sorozatát rendezi azoknak a rendhagyó interaktív ismeretterjesztő találkozónak, amelyek alkalmával a néprajz és a kulturális antropológia különféle szakterületeinek képviselőivel beszélgetve a nem szakmabeli érdeklődők egy-egy konkrét téma kapcsán láthatnak rá a néprajz és kulturális antropológia eredményeire, azok használhatóságára.

A 2016-ban elnyert újabb NKA-támogatással *RE:TNOGRÁFIA 2.* címmel folytatódhat a program, amelynek kerettémája ezúttal a város, a városi életmód. Ezen belül nagyon változatos tematika valósul majd meg. A sorozat első alkalmán, a XVII. kerületi rákoskeresztúri Bartók Béla Alapfokú Művészeti Iskola hangversenytermében megtartott nagyszabású rendezvényen a nagyvárosban és peremvidékén élő szlovák nemzeti kisebbség volt a téma.

A zsűfólásig megtelt nagyteremben a meghívott vendégek – Petrovits Viktória, az ecseri, Derzbach Istvánné a XVII. kerületi, Szabó Erzsébet a csömöri szlovák kisebbségi szervezetek képviselőiben, valamint Leskó-Dely Tercia népművelő, a rendezvény főszervezője és házigazdája – Juhász Katalinnal, a Magyar Néprajzi Társaság Városnéprajzi Szakosztályának elnökével, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének munkatársával folytatott kerekasztal-beszélgetésen a következő kérdésekre keresték a választ. Újrahasznosíthatók-e a szlovák hagyományok a jelenkori nagyvárosban és vonzáskörzetében? Milyen lokális formákat ölt a szlovák identitás a 21. században? Milyen hozadékai vannak a szlovák identitás újjáélesztésének?

A beszélgetés a legkevésbé sem formális keretek között zajlott, hiszen azok voltak jelen, akik maguk is személyesen érintettek ezekben a kérdésekben: a művészeti csoportok tagjai, többen az egész családjukkal, a helyi szlovák származásúak és számosan olyanok is, akik ugyan nem szlovák gyökerűek, de fontosnak tartják a lokális identitáskeresést, melyben a hagyományok felkutatása, megújítása, ápolása kiemelt szerepet kap. A kerekasztal-beszélgetést élő folklórbemutatók és a három település szlovák hagyományőrzési gyakorlatáról elhangzott, diavetítéssel kísért prezentációk egészítették ki. Az alábbiakban a kerekasztal-beszélgetésen elhangzottak összefoglalóját adjuk közre.

Az etnikai identitás az adott nemzetiségi csoportra jellemző jegyek felismerésének és hangsúlyozásának folyamatában alakul ki, amelyben szerepet játszik a „mások” (a szlovákok esetében a magyarok) ellenében meghatározó-

dó identitástudat. A különbözőség hangsúlyozása egy egészséges, pluralista társadalomban természetesen nem a szeparatista törekvéseket segíti elő, sokkal inkább a kettős identitás létének elfogadásán alapul.

Az etnikai identitást a közös társadalmi gyakorlat tarthatja fenn, amely az összetartozás kulturális jegyeit, szimbólumait mutatja meg a kívüllágnak. Ilyen például a sajátos viselet, foglalkozások, a hétköznapi szokások, vagy az ételek. Az azonos etnikumhoz tartozók egyfajta kommunikációs közösséget is alkotnak, amelynek azonos a közös nemzeti múltra vonatkozó tudása, szellemi öröksége, emlékezete. Mindezek közösségi rítusokban, nemzeti kulcszimbólumokban (ide tartozik a sajátos népi kultúra számos eleme), társadalmi mítoszokban és történeti tudásban fogalmazódnak, testesülnek meg.

*A kerekasztal-beszélgetés résztvevői és a hagyományőrök egy csoportja
(Fotó: Leskó Gábor)*

A mai Magyarország területén élő szlovákok elődei a 17. század végétől, több hullámban érkeztek a török hódoltság idején elpusztított, elnéptelenedett területekre. A Pest megyei szlovák falvak a második migrációs hullámban alakultak 1711 után. Az idetelepülők főként Hont, Nógrád, Zólyom megyéből, kevesebben Liptó és Túróc megyéből érkeztek. Pest megyei két nagy szlovák tömb egyike az ún. „Kerepesi sziget”, amelyhez az április 9-i rendezvényen magát képviseltető Csömör, Rákoskeresztúr és Ecsér is tartozik. A három település szlovák (vagy ahogyan ők mondják: *tót*) származású lakosságának sorsa számos hasonlóságot mutat, de azért vannak különbségek is. Ugyancsak

egyedi – bár hasonló mintázatú – a jelenkori etnikai identitás, illetve az etnikai hagyományok ápolásának módja.

A jelenkori szlovák/tót identitás alapvető forrását természetesen a betelepítés történetének és az itt letelepedettek sorsának alakulásáról összegyűjtött tudás képezi. Mindhárom település történetével kapcsolatban történtek kutatások, illetve megjelentek nyomtatott anyagok is.

Ecser a leginkább szlováknak mondható falu, ahová az 1700-as évek elején a Svajdler család kezdte meg elsősorban szlovákok telepítését, majd 1722-ben az új földesúr, Grassalkovich Antal folytatta római katolikus vallású szlovák telepesekkel. Így Ecser már elég korán, az 1730-as évekre saját plébániával rendelkező, szinte tisztán szlovák településsé vált és ezt a jellegét megőrizte a 19. század közepéig. A tótok elmagyarosodása a 19–20. század fordulójára kezdett csak nagyarányúvá válni. A falu már a 20. század első felében híressé vált a tót gyökereiről és ebből eredő sajátos folklórjáról, néphagyományairól (*Ecseri lakodalmas*), s kulturális életében folyamatosan fontos szerepe volt az 1940-es évektől működő néptáncsoportnak, különösen a nemzetiségi hagyományok megőrzésében.

Csömör betelepítését a Wattay család 1714-ben kezdte előbb magyarokkal, majd 1720-tól evangélikus tótokkal, népes települést hozva létre. A pestis-, majd kolerajárvány erőteljesen sújtotta a lakosságot, ezért Grassalkovich Antal, az új földbirtokos 1831-ben katolikus szlovákokkal, majd budai németekkel pótolta a lakosságot. A nemzetiségi összetételt tekintve Csömörön a tótok alkották a túlnyomó többséget egészen a 20. század elejéig, amikortól a nyelváltás gyorsuló ütemben indult meg. Míg 1920-ban a szlovák anyanyelvűek száma még meghaladta a németek és magyarok együttes számát, addig 1941-re már a négyezernyi lakosnak mindössze hat és fél százaléka vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, s minden lakos magyarul is tudott.

Rákoskeresztúr betelepítése 1715-ben indult meg előbb Nógrád, majd Zólyom megyei tótokkal a Podmaniczky család jóvoltából. 1752-ben és 1779-ben a földbirtokos vői (Bujanovszky Elek és Vigyázó Sándor) evangélikus németeket telepítettek ide, így egy többnemzetiségű település jött létre tót és német településrészekkel. A 19. század második felére a németesség (a kevés számú magyarsággal együtt) elszlovákosodott, majd a két világháború közötti időszakra nagyszámú magyar betelepülésével egy időben szinte teljes nyelvi asszimiláció következett be. A második világháborút követő lakosságcsere egyezmény mindhárom települést érintette, de alapjaiban nem rengette meg azok alapvető társadalmi összetételét. Míg azonban Ecser és Csömör megmaradtak önálló közigazgatási egységnek, addig Rákoskeresztúr történetében előbb a fővároshoz csatolás jelentett nagy változást, végül az 1970-es évek elejének falurombolása és a lakótelep-építkezés teljesen szétzilálta a helyi társadalmat és szinte a földdel tette egyenlővé az eredeti épített környezetet, a lakosok által belakott magán- és köztereket.

A három település hagyományos gazdálkodása és építkezési módja a 20. század elejéig hasonló vonásokat mutatott. A főváros közelsége kedvezett a mezőgazdasági termelésnek, hiszen jó piacot jelentett az itt megtermelt zöldségféléknek és gyümölcsöknek. Mindhárom faluban sokáig megmaradt a jellegzetes sokszoknyás népviselet, amelyet csak az 1950-es években a városba dolgozni járó fiatalabb generációk hagytak el, de azok már szinte egy csapásra. A kalendáriumi ünnepekhez és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó népszokások mindhárom településen nagyon hasonlóak voltak. Az év jeles napjainak Kárpát-medence-szerte közismert szokásai – mint például a lucázás, betlehemezés, újévi köszöntés, farsangi maskarás bolondozás, virágvasárnapi kiszabáb-égetés, nagypénteki mosakodás, keresztút, húsvéti locsolás, úrnap körmenet, májusfaállítás és kitáncolás –, a nagy munkákhoz kapcsolódó hagyományok – mint szüreti felvonulás, aratóünnep, kukorica- és tollfosztás, fonó, disznóölés – a nemzetiségek körében sajátos elemekkel gazdagítva, ugyanakkor a magyar hagyományokhoz is idomulva maradtak meg.

A szocializmus időszakában ugyan nem volt tiltott az etnikai gyökerek számon tartása, a nemzetiségi kultúra ápolása, azonban Ecser kivételével, amely a Kodály által híressé tett ecseri lakodalmas hagyományokat, illetve a helyi tót viseletet és folklórt már az 1940-es évektől folyamatosan működő hagyományőrző csoportjai révén folytonosan életben tartotta, nem fektettek különösebb hangsúlyt ezekre. Ecser hagyományőrzői tehát – mondhatni – szünet nélkül életben tudták tartani a változó körülmények között is a szlovák identitást. Ecseren nagy hangsúlyt fektetnek a múlt tárgyiasult emlékét megtestesítő épített örökség védelmére is. A tájház a régi életmódot idézi, míg a régi sírok, a „Budka”, az Öreghíd a kisded-szoborral és a „Panenka Mária” az ősök mély vallási érzületére emlékeztet. A Zöldkoszorú Hagyományőrző Kör korosztályi csoportjai az óvodásoktól a szépkorúakig generációkon átívelő hagyományőrzést és -átörökítést biztosítanak.

Csömörön az 1970-es években alakult meg a Szlovák Pávakör, amely még hatékonyan meg tudta menteni a csak a legidősebbek emlékezetében meglévő szlovák népdalkincset. A pávakör tagjai a nyolcvanas évektől a Kertbarát Kör Népdalköréként, majd a Báló Lipót Népdalkörként folytatták tevékenységüket. A Csömöri Tót Hagyományaink Háza méltó kereteket teremtett a szlovák hagyományok őrzéséhez. A 2006-ban alakult Furmiczka Néptáncgyesületben már felnőtt- és gyermekcsoport is sikeresen működik. Egy határon átnyúló EU-program keretében számos kiemelkedő rendezvény és kiadvány valósult meg. Honlapjukon elektronikusan is elérhető fotóarchívumot tettek közzé az általuk szervezett hagyományőrző eseményekről, a maig élő népviseletről és a tót hagyományápolásról.

A fővárosba olvasztott, majd lerombolt Rákoskeresztúr szlovák gyökerüket még őrző lakói csak az 1989-es rendszerváltás után voltak képesek felvenni újra a szálakat, s a 2006-os nemzeti kisebbségi önkormányzatok megalakulása adott újabb lendületet a szlovák identitás erősítésének. Szerencsére

Bartók és mások helyi szlováknépdal-gyűjtése, majd az 1950-es évek nagybudapesti néprajzkutatási akciója (ezen belül is Sinkovics Istvánné Kalina Julianna kiterjedt gyűjtőtevékenysége) nagyon sok értéket megmentett az enyészettől, legalább a dokumentálás szintjén. Ma már 20 éves múltra tekint vissza a Keresztúri Szlovák Asszonykórus, és egyre népszerűbb az Aranymálinkó Hagyományőrző Néptáncgyűttes.

A modernizációval együtt járó asszimiláció, elmagyarosodás ellenére még ma is számtalan olyan vonás fedezhető fel a lokális kultúrában, amely a szlovák eredetre utal. Ezek közül is kiemelkedik a hagyományos szlovák ételek napjainkig való továbbélése. Ez nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy épp a táplálkozás szintjén tud legtovább fennmaradni egy-egy elem, még akkor is, ha az adott népcsoport már szinte teljesen elvesztette nyelvét és hagyományos kultúráját. Mindhárom településen tudják ezt és már számba vették, s az utókor számára szakácskönyv formájában is megmentették jellegzetes ételeiket, amelyeket a helyi jeles napokon, ünnepeken közösségi formában rendszeresen el is készítenek.

Az identitás nem egy megmerevedett, állandó dolog, hanem az időben folytonosan átalakuló konstrukció, amelynek alkotóelemeit – alkalmazkodva az aktuális gazdasági-társadalmi-kulturális környezethez – újra- és újraalkotja az adott közösség. Az így újonnan megkonstruált identitáselemek – még akkor is, ha korábban sosem léteztek – olyan, immár történetileg létező társadalmi és kulturális valóságként jelentkeznek, amelyek eredményesen alkalmazhatók társadalmi-kulturális célok elérése érdekében. A szlovák (és más magyarországi) etnikai kisebbségek esetében is az identitáskeresés és -építés ezen újabb módjai hatékony stratégiának bizonyultak, amellyel, hogy természetesen az újfajta formák megalkotásához maximális mértékben igyekeznek támaszkodni a tényleges gyökereikre: a helytörténeti, néprajzi kutatások eredményeire, s ami ugyanilyen fontos, az idősebbek emlékezetében még élő szellemi örökségre. Ezt jól bizonyították a rákoskeresztúri találkozóon bemutatott kreatív ötletek, tapasztalatok, kezdeményezések, melyek mind a szlovák identitás felélesztését, megerősítését szolgálják, s láthatóan nagymértékben gazdagítják az adott települések kulturális életét, gyakran a turizmust is hatékonyan szolgáló, egyedi színezetet adva annak. Az est, amellyel, hogy jól szolgálta a tapasztalatok cseréjét, maga is identitáserősítő hatással volt a nagyszámú érdeklődő közönségre, akik a kerekasztal-beszélgetés mellett izelítőt kaphattak a szlovák népzenei és néptáncfolklórból, megismerhették őseik történetét, jellegzetes népszokásait, s azok jelenkori formáit; az előtérben és a folyosón a Laskó-Dely Tercia által rendezett kiállításon testközelből találkozhattak a hajdani rákoskeresztúri szlovákok használati tárgyaival és viseletével. A program végén pedig az ötödik érzékszervükkel is megtapasztalhatták, mit jelent szlováknak lenni, hiszen mindenki megkóstolhatta a keresztúri szlovák asszonyok által sült jellegzetes tésztaféléket.

A *RE:TNOGRÁFIA 2* sorozat további alkalmain a következő témákat járják majd körül a néprajzos-antropológus szakértők és beszélgetőtársaik:

2. *Telepek és térhasználat Angyalföldön – a hajdani Felsőbikarét mai lakóinak közösség szervezési törekvései.* Tervezett időpont: 2016. szeptember 11. a *Koma utcai szomszédolás* keretében

3. *Tiszaújváros – Ferencváros: a városi élet és mindennapok (on-line) dokumentálása mint a lokális identitás megerősítésének eszközei.* Tervezett helyszín és időpont: Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény, a Múzeumok Éjszakája programsorozat keretében

4. *A Vidámpark emlékezete – a városi szórakozási szokások kutatása.*

JUHÁSZ KATALIN

Fénytörés **Konferencia Penavin Olga emlékére** **(Szabadka, 2016. május 12.)**

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság (KLNT) elsődleges célkitűzése volt a 2016-os évben méltóképpen megemlékezni a száz éve született Penavin Olga néprajzkutatóról, nyelvészről, professzorról, gyűjtőről. Ennek jegyében a társaság 2016. május 11-én az emlékezés virágait helyezte el Penavin tanárnő sírján a palicsi temetőben, valamint koszorút helyezett el valamikori lakóhelyére emlékeztető emléktáblán.

A KLNT 2016. május 12-én tudományos konferenciát szervezett Szabadkán, az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar dísztermében.

Az emlékkonferenciával a vajdasági néprajzkutatók tiszteletüket fejezték ki Penavin Olga munkássága előtt és igyekeztek a fiatal kutatók figyelmét ráirányítani a kiváló tudós személy elhivatottságára. Tisztelgés volt ez a nagy előd előtt. Életművét, könyveinek, tanulmányainak sokaságát csak hosszabb feldolgozásban lehetne kellő alaposással méltatni. A megemlékezésben Penavin Olga főbb kutatási témáiról egy-egy kiemelkedő szakember beszélt a Kárpát-medence egész területéről.

A magyar néprajz nem lehet eléggé hálás életművéért, határon innen és túl. Munkájának lényegét így fogalmazta meg: *„Tulajdonképpen munkánk az lenne, hogy bejárva a magyarlakta falvakat, felgyűjtenénk a még létező, de már pusztulásra ítélt népi kincseket, termékeket, mint: épület, ruha, eszköz, foglalkozás, tánc, ének, mese stb. Lenne anyag bőven mit gyűjteni, csak el kellene már kezdenünk.”* Penavin Olga mindenütt szenvedélyesen gyűjtött.

A Szabadkán megtartott nemzetközi konferencia két részből állt. Az első részben azok a tanulmányok hangzottak el, amelyek szorosan kapcsolódtak